

R. Taubenschlag, *Die römischen Behörden und das Volksrecht vor und nach der D.A.*, in *Opera minora*, I, p. 477 urm.; idem, *The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri*, Warszawa, 1955, p. 7 urm.) că dreptul local s-a dezvoltat în continuare pînă la Iustinian. Autorul conchide că și după CA dreptul local s-a aplicat, dar preeminența instanțelor romane (centrale) și a dreptului imperial au redus din ce în ce mai mult timpul lui de aplicare. În fine, se aplică cutuma locală numai între cetățenii romani proveniți din peregrinii care aparțineau aceleiași cetăți sau provincii. Problema ar putea fi discutată, fiindcă textul din Ulpian (*lib. 1 de off. procons.*, D. 1, 3, 33) este întregit de autor prin introducerea lui *civilitatis et provinciae* (prin referire la D. 1, 3, 34).

Cercetînd aceste chestiuni, autorul are prilejul să treacă în revistă o literatură imensă, chiar dacă nu este exhaustivă, fără a omite să discute și să clasifice numeroase ipoteze emise de-a lungul acestui secol într-o problemă acum atît de pasionantă. Punctul de vedere materialist-istoric permite autorului să rennoiască de multe ori modul de a privi și a soluționa problemele, dînd o prețioasă lucrare pentru istoricii dreptului.

Mihai Jacotă

GEORGES PÉRI, *L'histoire du Cens jusqu'à la fin de la République romaine*, (Publications de l'Institut de droit romain de l'Université de Paris, 25), Sirey, Paris (1968), 213 p.

Nu putem decît să semnalăm pe scurt, nu numai istoricilor dreptului, dar și istoricilor antichității în general, această excelentă teză de doctorat, din școala prof. Jean Gaudemet, răsplătită de Facultatea de drept din Paris cu premiul Charles Lefebvre. Astăzi, autorul ei aparține deja corpului didactic al Facultății de drept din Dijon, ca *chargé de cours*.

Subiect dificil și pasionant prin gingășia problemelor ce se pun, într-o sărăcie de surse și într-un context istoric în care întinericul se îmbină cu legenda și cu extrapolările retrospective. După studiul de ansamblu al lui Mommsen și cele speciale ale unor Julius Bloch, N. Mattingly, E. Cavaignac, și după ingenioasa interpretare a lui Georges Dumézil, autorul își propune să dea un tablou al evoluției istorice a instituției, să-i examineze funcționarea și să-i descrie rolul în organizarea politică a Cetății.

Într-o primă parte se reconstituie ipotetic, dar judicios, pe baza unei abile utilizări a surselor, despre care autorul demonstrează că n-au denaturat iremediabil realitatea descrisă, censul la epoca originilor (p. 9—75), și se studiază cu rezultate prețioase importanta instituție a lustru-mului (p. 77—97), care nu se poate separa de cens și este necesară validității acestuia. Controlul moravurilor, de la început, apare legat de îndeplinirea censului (p. 99—122).

În partea a doua (Perioada republicană) se cercetează înființarea cenzurii și modificările pe care recensămîntul le-a suferit în ceea ce privește funcționarea și rolul lui (p. 125—130), îndeosebi pentru repartitia cetățenilor în centurii (p. 131—138), și înscrierii lor în triburi, cu greutatea recensării integrale a cetățenilor romani din Italia la sfîrșitul Republicii (p. 139—172). Se discută cifrele obținute la fiecare lustrum (p. 173—182) și se încheie, înfățișîndu-se soarta censului sub Augustus (p. 183—201), care în 22 î.e.n., numînd doi cenzori pentru supravegherea și reforma moravurilor, liberează recensămîntul de cenzură și îl transformă în simplă numărătoare, menționată în Digeste, 50, 7, *De Censibus* (Ulpian).

Multe dintre analizele autorului depășesc, așa cum e firesc, limitele stricte ale subiectului. Prima parte a lucrării devine o contribuție la înțelegerea critică, nouă, a reformei atribuite lui Servius Tullius și a regalității în general. Partea a doua aruncă lumini asupra trecerii la regimul republican și la cristalizarea noilor structuri. În prima problemă, autorul ajunge la concluzia (p. 71) că șeful etrusc Servius Tullius a utilizat un mai vechi mecanism (*census* = clasarea solemnă a ostașilor în armată) pentru a rindui poporul înarmat, introducând la Roma metoda etruscă de a distribui, constitui și orindui centuriile. Servius Tullius ar fi adus și o reformă a triburilor (urbane și rurale), pentru numărarea celor apți să fie ostași și pentru a controla nivelul de viață al fiecăruia. *Census* se încheia cu un *lustrum* (= *lustratio exercitus*). Semnificația de trecere spre o fază nouă de largă teritorializare și deci de destrămarea legăturilor gentilice, pe care autorul o atribuie organizării triburilor și înscrierii în trib după criteriul participării locale la un cult al cetății (*Paganalia, Compitalia*), ni se pare cu totul justificată.

Într-o formă clară, cu o documentație solidă (vezi și bibliografia, p. 205—209), făcând dovadă de spirit critic în analiza unor texte dificile, și de o ponderată, dar eficace imaginație constructivă în reconstrucția mentalității și structurilor arhaice, imbinând judicios sursele juridice, literare și aportul sociologiei, etnografiei și istoriei religiei, autorul ne-a dat o lucrare valabilă, care aduce interpretări noi, convingătoare, și realizează un progres notabil în cunoașterea unei instituții fundamentale. „Concluzii” de ansamblu ar fi putut pune în valoare rezultatele obținute, fiind pe cititor la o utilă reflexiune de sinteză.

Valentin Al. Georgescu

BERNARD VONGLIS, *La lettre et l'esprit de la loi dans la jurisprudence classique et la rhétorique*. Publications de l'Institut de droit romain de l'Université de Paris. Sirey, 1968, 220 p.

Așa cum spune Schulz în *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*¹, interpretarea legii în jurisprudența clasică romană nu a făcut încă obiectul nici unui studiu mai important. Cartea lui Vonglis împlinește deci în acest domeniu o lacună și prezintă totodată foarte interesante puncte de vedere asupra metodei jurisconsultilor clasici în această materie. Studiind metoda de interpretare a legii, atît în jurisprudență, cît și în retorică, autorul pune dificila problemă de a ști dacă retorica a exercitat o influență asupra jurisprudenței clasice, ceea ce formează unul din aspectele problemei influenței culturii grecești asupra dreptului roman². Metoda de interpretare a legii de către jurisconsultii clasici prezintă importanță și prin faptul că judecătorii, pretorii și împăratul, atunci cînd interpretau legea, întrebunțau metoda degajată și stabilită de jurisconsulti.

Cartea începe cu un capitol preliminar în care se analizează raporturile dintre *uerba* și *sententia* și se face distincția din punctul de vedere al terminologiei între *sententia* și *uoluntas*, arătîndu-se că dacă jurisconsultii atribuie edictului o *sententia* ei precizează că acesta nu are

¹ Weimar, 1961, p. 157.

² Asupra acestei probleme a se vedea articolele publicate de B. Kübler, F. Senn și J. Stroux în *Atti del Congr. internaz. di Diritto romano*, Pavia, 1934.